

УДК 141.7:654.19

**КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА: ВИТОКИ ТА СУЧАСНІ
ВИКЛИКИ****THE CONCEPT OF THE INFORMATION
SOCIETY: THE ORIGINS AND THE MODERN
CHALLENGES****Щербина Н. Ф.,**кандидат історичних наук, доцент кафедри
філософії, історії та політології, Одеський
національний економічний університет
(Одеса, Україна), e-mail: NadinF@ukr.net**Shcherbyna N.F.,**candidate of historical sciences, associate professor
of the department of philosophy, history and political
science, Odessa National University of Economics
(Odessa, Ukraine), e-mail: NadinF@ukr.net

Висвітлення особливостей становлення та розвитку концепції інформаційного суспільства, зокрема на прикладі історичного досвіду високорозвинених країн Заходу та Сходу, набутого з середини ХХ століття й по сьогодні постає метою даної статті. Дослідження виконане із використанням наукових принципів історизму та об'єктивності. Застосовано аналітичний, типологічний, компаративістський методи дослідження теоретичних засад, явищ та процесів, пов'язаних із становленням та еволюцією поглядів щодо сутності, функцій, перспектив постіндустріальних, інформаційних суспільств. У результаті даного дослідження було виявлено, що інформаційний етап розвитку охопив як провідні країни сучасного світу, так і країни, що розвиваються, перебувають в транзитивному стані. Все більшої актуальності набуває питання гармонізації стандартів глобального інформаційного суспільства з вимогами «суспільства знань». Не вповні розв'язаною залишається також ситуація із так званим «пізнавальним розривом», або цифрової, інформаційної нерівності різних країн та світових регіонів. Духовно-культурні процеси, спричинені швидкими соціальними змінами доби постіндустріалізму, потребують подальшої та поглибленої аналітики, оскільки містять у собі як творчі, так і деструктивні, потенційно небезпечні складові.

Ключові слова: постіндустріалізм, інформаційне суспільство, комунікаційні технології, моделі розвитку, економіка знань, культурні зрушення, медіасфера, комп'ютерні мережі, інноваційний підхід.

Coverage of the peculiarities of the formation and development of the concept of information society, in particular, on the historical experience of the highly developed countries of the West and East, acquired since the middle of the twentieth century and to this day is the purpose of this article. The study is based on the scientific principles of historicism and objectivity. Analytical, typological, comparative methods of research of theoretical foundations, phenomena and processes related to the formation and evolution of views on the essence, functions, perspectives of post-industrial, information societies have been applied. As a result of this study, it was found that the information phase of development has covered both the leading countries of the modern world and developing countries in a transitional state. The issue of harmonizing the standards of the global information society with the requirements of the "knowledge society" is becoming increasingly relevant. The situation with the so-called "cognitive divide", or digital, information inequalities of different countries and worlds is also not completely resolved. The spiritual and cultural processes caused by the rapid social changes of the post-industrialism era require further and in-depth analytics, as they contain both creative and destructive, potentially dangerous components.

Keywords: post-industrialism, information society, communication technologies, models of development, knowledge economy, cultural shifts, media sphere, computer networks, innovative approach.

Швидкоплинні технологічні зрушення, науково-технічні інновації та спричинені ними карди-

нальні соціокультурні перетворення актуалізують інтенсифікацію дослідницьких зусиль у цілій низці соціально-гуманітарних дисциплін. У даному контексті вважаємо за необхідне детальніше з'ясувати теоретико-світоглядні та прикладні витoki проблеми. Зокрема виникає питання про те, чи існують усталені дефініції інформаційного суспільства, визнані світовою науковою, експертною спільнотою. Питання має рацію, оскільки у вітчизняній літературі існує чимало концептуально не визначених варіантів вживання даної категорії, пересічних чи суто авторських тлумачень, що не завжди чітко корелюються з усталеною науковою традицією, зокрема з використанням поняття в європейській та американській літературі, в якій воно й було власне сформульовано.

У 1973 р. визначний американський дослідник Д. Белл у праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування» запропонував концепцію переходу країн Заходу від індустріальної до постіндустріальної фази розвитку. Д. Белл проаналізував чимало її ключових рис, які в історично короткі терміни дійсно проявилися, проте власне саме поняття не було всебічно розтлумачено. Подібно до того, як категорія доіндустріального суспільства потребує визначення свого сенсу, зокрема як аграрного, традиційного, так само і постіндустріалізм вимагає подальшого уточнення. Адже префікс «пост» вказує лише на те, що це етап, який настає після індустріального. Зазначимо, що ще 1972 р. японські інтелектуали ставили питання інформаційного спрямування розвитку країни. Втім до появи концепції Д. Белла такі заклики переважно являли собою характеристики програм зростання ролі інформації в житті соціуму. Теорія інформаційного суспільства визначає сутність постіндустріалізму як системи, в якій провідну роль відіграє не промисловість, а інформація в широкому її розумінні. Йдеться про систему, ефективність якої визначається переважно інформаційними технологіями, а не індустріальним потенціалом, чи навіть сферою послуг. Інший відомий дослідник, Дж. Несбіт оцінив настання доби інформаційного суспільства як одну з десяти найважливіших тенденцій трансформації західної цивілізації, а згодом і світу загалом. Натомість М. Кассель у праці «Інформаційне суспільство. Економіка, суспільство, культура» використовує навіть поняття «інформаційна революція».

Під сучасну пору з'ясовано вирішальне значення інтелекту, творчого мислення у процесі економічного зростання, розвитку людського потенціалу, широкої популярності набули такі категорії, як «суспільство знань» або «економіка знань». На підставі цього високорозвинені західні й східні постіндустріальні країни зосереджуються на створенні інтелектуальних моделей, продукують ідеї, натомість їх фізичне втілення значною мірою стосується середньорозвинених індустріальних держав. Принагідно зазначимо, що деякі з них прагнуть опанувати прогресивними технологіями, долучитися до економіки знань. Приклади Японії, Республіки Корея, Сінгапуру, Ізраїлю, Тайваню,

певною мірою Китаю, підтверджують глобальний характер змін, передбачених розробниками теорії.

Слід зазначити, що у науковому просторі побутує кілька дефініцій інформаційного суспільства, більше чи менше поширених у певних інтелектуальних середовищах. Після публікації 1983 року книги І. Масуди, одного з авторів «Плану інформаційного суспільства», розробленого в Японії ще на початку 1970-х років, предметом уваги світового наукового співтовариства стали ранні трактування інформаційного суспільства, запропоновані японськими вченими [10, с. 12]. Так, започаткування самого поняття інформаційного суспільства пов'язують з професором Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші. Важливі параметри бачення нового інформаційного етапу розвитку містилися у доповідях, поданих урядом Японії на межі 1960-х – 1970-х років, Агенції економічного планування, Інституту розробки та використання комп'ютерної техніки, Ради з питань промислової структури. Дуже промовистими є самі назви цих доповідей – «Японське інформаційне суспільство: теми та підходи» (1969 р.), «Конттури політики сприяння інформатизації японського суспільства» (1969 р.), «План інформаційного суспільства» (1971 р.), тощо.

Аналізуючи найближчі перспективи, вчені наголошували на тому, що процес масової комп'ютеризації уможливить широкий доступ до достовірних джерел інформації, позбавить працівників марудної праці, забезпечить високий рівень автоматизації виробництва. До того ж суттєво зміниться й власне виробничий процес, товари та послуги стануть більш інформаційно місткими, збільшуватиметься питома вага інновацій, розробок нових проектів, маркетингової діяльності. Інформаційний, а не матеріальний продукт перетвориться на рушійну силу в системі освіти і соціального прогресу [10, с. 20].

Більш того, ще в 1940-х роках австралійський дослідник К. Кларк передбачав формування у недалекій перспективі суспільства інформації та послуг [9, с. 112], а вже у 1950-х американський аналітик Ф. Махлуп ставив питання про настання «інформаційної економіки» [6, с. 56]. Прагматичними цілями позначений японський варіант теорії інформаційного суспільства, що складалася, передовсім, з метою розв'язання нагальних потреб соціального прогресу та господарського поступу країни. Невдовзі, у 1970-ті роки доктрина переходу до інформаційного суспільства поширюється та набуває відомості в північноамериканських та європейських країнах, а згодом виходить й на глобальний рівень. Вже згаданий американський соціолог Д. Белл виступив з ідеєю конвергенції постіндустріального та інформаційного суспільства у роботі 1980 р. «Соціальні рамки інформаційного суспільства» [1, с. 78]. Йдеться про те, що саме поняття інформаційного суспільства за Д. Беллом постає як нова назва постіндустріальної доби. Так само і в праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» пріоритетне значення надається інформації, яка виступає складовою функціонування наукового знання

[8]. У розумінні вченого інформаційне суспільство містить всі базові характеристики постіндустріального етапу – превалювання сфери послуг, ключова роль теоретичного знання, зорієнтованість на майбутнє, зростання питомої ваги високих технологій, інтелекту як такого. Проте якщо в «Прийдешньому постіндустріальному суспільстві» електронно-обчислювальна техніка розглядалася як одна з наукомістких галузей, як необхідний засіб для вирішення складних завдань із застосуванням системного аналізу, то в «Соціальних рамках інформаційного суспільства» велика увага приділяється поєднанню ЕОМ із засобами зв'язку. «В прийдешньому столітті, – стверджував Д. Белл, – вирішальне значення для економічного і соціального життя, для засобів продукування знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального укладу, що ґрунтується на телекомунікаціях» [1, с. 223].

З кінця 1960-х років й до поточного моменту в науці та публіцистиці побутує безліч дефініцій інформаційного суспільства. Однак за всього розмаїття акцентів, рівня уваги, що приділяється тим чи іншим технологічним, економічним, соціальним процесам, назагал такий соціум трактується як спільнота, що має, принаймні, наступні характеристики: високий рівень розвитку комп'ютерної техніки, інформаційних та телекомунікаційних технологій, наявність відповідної потужної інфраструктури, постійне зростання можливостей доступу до інформаційних потоків широких верств населення, перетворення знання на стратегічний ресурс, що можна зіставити за значенням з природними, людськими, фінансовими ресурсами [5, с. 5].

У 1970-х роках продовжувалася розробка даної теорії, поглиблювався аналіз співвідношення соціуму та інформації, засобів її трансляції, збереження, опрацювання. Експерти моделювали можливі гуманітарні наслідки масової комп'ютеризації, причому як позитивні, так і негативні. Так, у розробці С. Нора та А. Мінка «Комп'ютеризація суспільства. Доповідь Президенту Франції» інформаційне суспільство оцінювалося як доволі складне, в духовному житті якого можуть виникати значні проблеми [4, с. 12]. Автори висловили припущення, що осмислити повною мірою ці аспекти в межах бачення Д. Белла неможливо. Адже такий підхід, вважають ці автори, формує уявлення майбуття як стабільного постіндустріального суспільства, де матеріальний добробут, зростання та вирівнювання життєвих стандартів дозволить об'єднати націю довкола чисельного, культурно гомогенного середнього класу, подолавши соціальні суперечності. Постіндустріалізм видається ефективним, коли йдеться про інформацію, що спрямовує поведінку виробників та покупців, проте безпорадним при зіткненні з проблемами, що виходять за межі комерційної діяльності, й залежать від культурної моделі. С. Нора та А. Мінк ставлять питання про те, чи не стане вщерть комп'ютеризований соціум полем ціннісних конфліктів, оскільки вони виходять із того, що такий соціум не буде чітко структурованим, стане більш плюралістичним у порівнянні з

індустріальним. Дослідники припускають, що одним із факторів множинності стане ставлення різних груп до спрощення мови, тенденції, пов'язаної з ощадливістю баз даних та різних форм електронної, опосередкованої комунікації.

Найбільш впливові соціологічні концепції, що постали на самому початку, наголошували на цінності науково-теоретичного знання, достовірної інформації, прогнозували зростання їх ролі поряд із прогресом комп'ютерних, телекомунікаційних технологій. У подальшому посилюється тренд наростання масиву ненаукової інформації, перспективи втрати науковим дискурсом його привілейованого статусу. Показовою в даному контексті видається позиція М. Постера – американського соціолога, що світоглядно належить до французької школи структуралізму. На його думку, притомна рецепція електронних, опосередкованих комунікацій можлива лише у випадку, коли наука розцінюється як один із варіантів дискурсу нарівні з іншими [11, с. 121]. Він вважає невірним розуміння інформації як економічної категорії, як особливого товару. Дослідник наголошує, що легкість тиражування та поширення інформації нівелює правову систему, засади якої були сформовані для захисту інститутів приватної власності. М. Постер наполягає, що в епоху конвергенції ЕОМ та засобів зв'язку неможливо адекватно зрозуміти суспільні стосунки, не беручи до уваги кардинальних змін у структурі комунікацій. Принагідно зазначимо, що про можливість інформаційного моделювання як «моделювання самого себе» М. Постер писав наприкінці 1980-х, коли Інтернет ще не став повсякденною реальністю життя пересічного обивателя. Натомість у 1990-х, і особливо у 2000-х роках, нові духовно-культурні феномени, породжені стрімким розвитком інформаційних технологій, засобів розмовної комунікації, опинилися в центрі уваги чисельних авторів.

Використання на благо людей всіх тих можливостей, що спричинені найсучаснішими технологіями, посідає чільне місце в офіційних стратегіях та урядових програмах розвитку інформаційного суспільства багатьох держав світу. Так у Хартії глобального інформаційного суспільства, ухваленій лідерами «Великої вісімки» (Окінава, 2000 р.), заявлено: «Інформаційне суспільство, як ми його уявляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал та реалізовувати свої устремління. Для цього ми маємо зробити так, щоб ІТ слугували досягненню взаємодоповнюючих цілей забезпечення сталого економічного росту, підвищення суспільного добробуту, стимулювання громадської згоди та повної реалізації їх потенціалу в галузі зміцнення демократії, транспарентного і відповідального ставлення до міжнародного миру й стабільності. Досягнення цих цілей і вирішення проблем, що виникають, потребує розробки ефективних національних і міжнародних стратегій» [7, с. 78].

У Декларації, ухваленій учасниками Світової зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства в Женеві у 2003 р., перший розділ

має назву «Наша спільна концепція інформаційного суспільства». Він починається такими словами: «Ми, представники народів світу, що зібралися в Женеві 10-12 грудня 2003 р. для проведення першого етапу Світової зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства, заявляємо про наше спільне прагнення та рішучість розбудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх й спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожний зможе створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися та обмінюватися ними, з тим щоб надати окремим особам, громадам і народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку та підвищуючи якість свого життя на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і дотримуючись у повному обсязі та підтримуючи Загальну декларацію прав людини» [2, с. 148].

Стосовно країн сучасного світу визначаються ІТ рейтинги, що переважно ґрунтуються на даних щодо їх поширення. Зокрема індекс Міжнародної телекомунікаційної спілки враховує одинадцять показників. Серед них ті, що характеризують доступність до інформаційно-комунікаційних технологій, розповсюдженість широкосмугового зв'язку, кількість користувачів Світової мережі та рівень їх освіченості, кількість домашніх господарств, в яких є персональні комп'ютери. Данні станом на початок 2000-х років засвідчують те, що, незважаючи на всі докладені зусилля в країнах, що розвиваються, все ще не вдалося суттєво зменшити технологічне відставання від високорозвинених держав. Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій також називають індексом розвитку інформаційного суспільства, коли під ним мають на увазі відповідні елементи техногенної галузі та ринкові сектори.

Слід зазначити, що існує певна суперечність між здавалося б близькими термінами, адже в доповіді ЮНЕСКО йшлося про те, що «поняття інформаційного суспільства ґрунтується на досягненнях технології. Натомість поняття суспільства знань передбачає більш широкі соціальні, етичні та політичні параметри» [3, с. 34]. Зауважимо, що перша глава доповіді має назву «Від інформаційного суспільства до суспільства знань», натомість становленню глобального інформаційного суспільства відводиться роль засобу створення «справжніх суспільств знання». Водночас, чимало дискусійних питань, що ставляться у даній доповіді, вже доволі давно обговорюються у контексті нашої проблематики. Дотичним її аспектом є також ситуація з так званім «пізнавальним розривом», яка поступово усвідомлюється в якості однієї з ключових проблем становлення суспільства знань. Подекуди вживаються також такі категорії, як цифровий розрив, інформаційна нерівність.

У результаті даного дослідження було виявлено, що інформаційний етап розвитку охопив як провідні країни сучасного світу, так і країни, що розвиваються, перебувають у транзитивному стані. Все більшої актуальності набуває питання

гармонізації стандартів глобального інформаційного суспільства з вимогами «суспільства знань». Не вповні розв'язаною залишається також ситуація із так званим «пізнавальним розривом», або цифрової, інформаційної нерівності різних країн та світових регіонів. Духовно-культурні процеси, спричинені швидкими соціальними змінами доби постіндустріалізму, потребують подальшої та поглибленої аналітики, оскільки містять у собі як творчі, так і деструктивні, потенційно небезпечні складові. Дана проблематика має бути об'єктом комплексних досліджень цілої групи гуманітарних та соціальних наук, особливо з урахуванням стрибкоподібних перемін у сфері високих технологій, що все більшою мірою проникають у повсякденне життя, у людський побут та дозвілля. Видається перспективним поставити на порядок денний наукових розвідок економічні, культурно-психологічні та інші можливі наслідки широкого розповсюдження технологій 5-G у виробничій та споживчій галузі.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Сокращ. перев. Ю. В. Никуличева // Новая технократическая волна на Западе. Под ред. П. С. Гуревича. - М., 1988. - С. 330.
2. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 - Туніс 2005). Підсумкові документи. Видання Міністерства транспорту та зв'язку України - Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації. - К., 2006. - 233 с.
3. Гребенников В. История и перспективы информационного общества.- LAP Lambert Academic Publishing, 2014.- 85 с.
4. Доповідь була вперше опублікована в Парижі в 1976 р. французькою мовою. В даній роботі використаний переклад англійською: Nora S., Minc A. The Computerisation of Society. A Report to the President of France. - Cambridge, L., 1980. - P. 25.
5. Информационное общество. Международный информационно-аналитический журнал. - 2001. - № 3. - С. 7.
6. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. - М.: Прогресс, 1966. - 462 с. (Fritz Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. - Princeton: Princeton University Press, 1962).
7. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (Окінава, 22 липня 2000 р.) // Законодавство України, документ 998_163 (Okinawa Charter on Global Information Society. - Okinawa, July 22, 2000). - 105 с.
8. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. - N.Y., Basic Books, Inc., 1973. Російський переклад цієї книги під редакцією В.Л. Іноземцева опубліковано в 1999 р.
9. Clark C. The Conditions of Economic Progress. - L., 1957. - P. 38.
10. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. - Wash.: World Future Soc., 1983. - P. 29.
11. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. - Cambridge: Polity Press, 1990. - P. 123.

References

1. Bell D. Sotsyalnye ramky ynfomatyyonnoho obshchestva. Sokrashch. perev. YU. V. Nykulycheva // Novaya tekhnokratycheskaya volna na Zapade. Pod red. P. S. Hurevycha. - M., 1988. - S. 330.
2. Vsesvitniy samit z pytan ynfomatyyonnoho suspilstva (Zheneva 2003 - Tunis 2005). Pidsumkovi dokumenty. Vydannya Ministerstva transportu ta zvyazku Ukrainy - Der-

zhavnyy departament z pytan zvyazku ta ynfomatyzatsiyi. - K., 2006. - 233 s.

3. Hrebennykov V. Ystoryya y perspektyvy ynfomatyyonnoho obshchestva.- LAP Lambert Academic Publishing, 2014.- 85 c.

4. Dopovid bula vpershe opublikovana v Paryzhi v 1976 r. frantsuzkoyu movoyu. V daniy roboti vykorystanyy pereklad anhliyskoyu: Nora S., Minc A. The Computerisation of Society. A Report to the President of France. - Cambridge, L., 1980. - P. 25.

5. Ynfomatyyonnoe obshchestvo. Mezhdunarodnyy ynfomatyyonno-analytycheskyy zhurnal. - 2001. - № 3. - S. 7.

6. Makhlyup F. Proyzvodstvo y rasprostraneniye znanyy v SSHA. - M.: Prohress, 1966. - 462 s. (Fritz Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. - Princeton: Princeton University Press, 1962).

7. Okinavska khartiya hlobalnoho ynfomatyyonnoho suspilstva (Okinava, 22 lypnya 2000 r.) // Zakonodavstvo Ukrainy, dokument 998_163 (Okinawa Charter on Global Information Society. - Okinawa, July 22, 2000). - 105 s.

8. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. - N.Y., Basic Books, Inc., 1973. Rosiyskyy pereklad tsiyeyi knyhy pid redaktsiyeyu V.L. Inozemtseva opublikovano v 1999 r.

9. Clark C. The Conditions of Economic Progress. - L., 1957. - R. 38.

10. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. - Wash.: World Future Soc., 1983. - R. 29.

11. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. - Cambridge: Polity Press, 1990. - P. 123.